

Irodalmi nyelv- védelem és modern tudományosság között

Báró Eötvös József egész tudományos és szépirodalmi tevékenysége, leszámítva költői és drámaírói indulásának első éveit, a Magyar Tudományos Akadémiához kötődik. Huszonkét éves korától tartozott az Akadémiához tagként, másodelnökként, majd elnökként. Az MTA *Almanach*-ja minden művét akadémiai munkájához való hozzájárulásként tüntette fel: verseit, elbeszéléseit, regényeit (azok újabb kiadásait), hírlapi cikkeit, történeti és politikai tanulmányait, nemkülönben a 19. század uralkodó eszméiről írott nagy értekezését.¹ Az akadémikuság felértékelte szépirodalmi műveit, tudományos műveivel egyenrangúvá tette, és a nemzeti nyelv művelésének az összefüggésébe állította őket. Az akadémiai emlékbeszédjei (szám szerint kilenc) és elnöki megnyitói alkalmat szol-

Buda, 1813. szeptember 3.

Pest, 1871. február 2.

1866. március 18. –
1871. február 2. †

I/3. Székely Bertalan:
Báró Eötvös József
1871

gáltattak a magyar irodalom és tudomány megtett útjának értékelésére, tudománypolitikai nézeteinek kifejtésére.

Eötvös tudományos pályája leírható egyre bővülő tevékenységi körének és vele növekvő befolyásának történeteként az Akadémián. Fiatalemberként az intézmény törekvéseivel, hogy élete utolsó éveiben a saját törekvéseit akarja nem kis mértékben az Akadémia céljaival azonosítani. A konzervatív kormánytisztviselő ifj. báró Eötvös Ignác tárnokmester és későbbi alkancellár elsőszülött fia, a szülői várakozásokhoz talán nem egészen illő módon, magyar szépíróként jelentkezett tizennyolc évesen. Alkotói terveit megerősítette, hogy a történész Czech János és a jogtudós Perger János ajánlására 1835. szeptember 14-én megválasztották a Magyar Tudós Társaság levelező tagjának.² 1839. november 23-tól tiszteleti tagként tevékenykedett a Történettudományi Osztályban.³ Akadémiai előmenetele az intézmény 1849 utáni politikai repressziót követő újraindulásakor tovább folytatódott: 1855. április 19-én választották meg Deák Ferencsel együtt igazgatósági tagnak.⁴ 1855 és 1866 között MTA-alelnök (a tisztség neve 1858-ig másodelőülős⁵), miután tisztségében többször újraválasztották.⁶ 1855-ben Eötvöst beválasztották az igazgatótanácsba is.⁷ 1855-től az 1854-ben felállított Történelmi Bizottmány elnöki tisztségét is betöltötte.⁸ 1866. március 18-tól az MTA elnöke, amely tisztségében 1870. január 17-én megújították.⁹

IRODALMI, TUDOMÁNYOS ÉS TUDOMÁNYPOLITIKAI TEVÉKENYSÉGE

A megválasztásától 1848-ig tartó időszak legnagyobb kihívását Eötvös József számára elfogadtatása jelentette nem anyanyelvi magyarként egy testületben, amelynek elsődleges célja a magyar nyelv védelme és fejlődésének előmozdítása volt. E nehézségen barátja, Szalay László állandó nyelvi lektori segítségével kerekedett felül.¹⁰ Kölcsey Ferencről, Kőrösi Csoma Sándorról és gróf Dessewffy József-ről tartott emlékbeszédeiben a nemzetiséget – az Akadémia eredeti küldetésének megfelelően – a nyelvi nemzeti-

séggel azonosította. A nyelvközpontú kultúrafelfogást vitték tovább emlékbeszédei az 1850-es évek végén.

1860 és 1865 közötti múltértelmező, iránymutató beszédei révén Eötvös József tudomány és politika érintkezésének fórumává tette az Akadémiát, még mielőtt e feladatkört 1869-ben az alapszabályba is belefoglalták volna.¹¹ Gróf Széchenyi Istvánról és Szalay Lászlóról mondott emlékbeszédeiben a reformkori nagy liberális nemzedék képviselőiről, bizonyos értelemben a nevükben beszélt. Visszatekintésében nem az 1848–1849-es események megtört végkifejletére, hanem a társadalmi és jogrend reformkori átalakításának sikerességére helyezte a hangsúlyt. Nem a nyelvvédő, hanem a nyugatosító Széchenyit állította az előtérbe. Amíg Eötvös szerint Széchenyi fő érdeme az volt, hogy megoldást talált modernizáció és történeti alkotmány összeegyeztetésének paradoxonjára, addig Szalay Lászlót azok vezetőjévé tette 1865. december 11-i emlékbeszédeiben, akik kimondták a rendi alkotmány fenntarthatatlanságát. Eötvös e beszédeiben az egész centralista programot Szalaynak tulajdonította.

Eötvös 1867 után MTA-elnökként és kultuszminiszterként a magyar tudománypolitika első számú irányítójává lépett elő. Tudományos és tudománypolitikai – s ezzel összefüggésben oktatás- és valláspolitikai – tevékenységének összehangolásával kiterjesztette történetfelfogását az általa vezetett intézmények munkájára is. Az Akadémián korszakalkotónak tartott¹² és 1858-ban nagyjutalommal díjazott,¹³ *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra (1851–1854)* című művéből 1867 után nem az újabszolutizmus elmúltával időszerűtlenné váló politikai programot állította az előtérbe, hanem a történetfilozófiai keretelméletet: a szabadság, a haladás és ehhez kapcsolódóan a szekularizáció feltartóztathatatlanságát Európában.

Az elhunyt előd, gróf Dessewffy Emil 1867. január 28-i gyászünnepején Eötvös beszéde az Akadémia és a 19. századi nemzeti mozgalom kölcsönhatásának történetét tekintette át. A tudós társaság célja a reformkorban, Eötvös értékelése szerint, a tudományok magyar nyelvű művelése volt. A „tudósok hangya-működéseire”¹⁴ azonban kevesebb

figyelem irányult amiatt, mert a rendi országgyűlés többet tett a magyar nyelv helyzetének erősítéséért, mint az Akadémia. A nemzeti cél eléréséhez jobb intézmény volt az Akadémiánál a törvényhozás; és jobb médium (az Akadémián is) a tudomány helyett az irodalom. Az 1849 utáni időszakban Dessewffy egyik fő érdeme abban állt, hogy felismerte: az MTA alapítójának a programja újra aktuálissá vált 1849 után, mivel az Akadémia az egyetlen működő nemzeti intézmény maradt a „romok között”, a „nagy bomlás után”, és e tény felértékelte az Akadémia szerepét a nemzeti ügy védelmében.¹⁵ Ehhez az értelmezéshez képest fogalmazódik meg Eötvös törekvése a fordulat előmozdítására az Akadémia küldetésében 1867 után. Ne a nemzetiség fenntartása legyen a fő cél, és ennek eszköze a tudomány művelése, hanem maga a tudomány művelése. Ennek következménye lesz a nemzetiség ügyének előmozdítása, mégpedig nem a nyelven vagy a hazafiság szimbolikus tettein keresztül, hanem a tudománynak a „haladásra”, és így a nemzeti közösség erősödésére és gyarapodására is gyakorolt jótékony befolyása által.

Három nappal a Dessewffy-émlékbeszédet követően hirdette meg Eötvös a saját programját 1867. január 31-én elhangzott közgyűlési beszédében, amelyet azután minden évben továbbgondolt. Közgyűlési elnöki megnyitónak valamennyi kulcsszava – tudás, hit, civilizáció, felvilágosodás – mélyen gyökereztek azon nézeteiben, amelyek Magyarország általa kívánatosnak tartott átalakításáról szóltak. Ennek értelmében a vallási azonosságot védő politikákat, amelyek az egyházak, és így végső soron a nemzetiségek közötti ellentéteket szítják, és a „civilizáció” áttörésének útjába gördítenek akadályokat, a világi tudásra alapozott, „felvilágosult” vallás- és iskolapolitikának kellene felváltania. A megvalósítását, Eötvös szerint, az egyházak belső szervezetének és államhoz való viszonyának az autonómia elvei szerint való átalakítása mozdíthatta volna elő. E törekvésének szentelte 1867 utáni parlamenti beszédeinek és miniszteri munkájának jó részét, amelyhez hozzájárult a hivatalos és színpad mögötti tevékenysége a bezzeg-felekezethez szánt magyar izraeliták országos autonómiájának létrehozása érdekében. Az 1868–1869-es

Országos Izraelita Kongresszust kísérő publicisztikában a felvilágosodásnak és szabadságnak a jelszavát a vallási hagyományok egy részét a „civilizáció” és a „haladás”, magyarul a polgári társadalom keretei közé való beilleszkedés érdekében feladni kész neológ tábor hangoztatta, felvilágosodásellenességgel vádolva azokat a hittársaikat, akiknek szemében a tudomány újkori szekuláris fordulata nem érvénytelenített több ezer éves vallási igazságokat.¹⁶ Jóllehet az egyházakról nem történik említés, a közös fogalmi készlet és a hasonló érvrendszer azt mutatják, hogy Eötvös akadémiai elnökként fontolóra vette, mennyiben lehetne az Akadémiát átfogó kultuszminiszteri szekularizációs politikájának szolgálatába állítani.

Kiindulópontként Eötvös számára 1867-ben az a tézis szolgált, miszerint a 19. század: a tudomány százada. A ki egyezéssel Magyarország megérkezett a 19. század jelenébe, amikor is a tudomány „általános” és „mindenre kiterjedő” befolyást gyakorolt az életvilág egészére, köszönhetően annak is, hogy a tudomány is „democratisálódott, azaz: egyesek kiváltságából köztulajdonná vált”.¹⁷ Eötvös azonban nemcsak a fizikára, a kémiára vagy az orvostudományra gondolt az életre nagy hatást gyakorló tudományokról szólva, hanem az elméleti társadalomtudományokra is. Azokra a tudósokra, akiknek a fejében ábrándként megfogant a 19. század második felére valósággá váló polgári társadalom elmélete: „Sok, mi még egy század előtt utopiának tartott, melyről csak az egyes tudós, gúnyolva a világ embere által, ábrándozott, most valósággá vált, és pedig épen azon ábrándozók tevékenysége által, kik elvonultán a világtól, munkájuk által, melynek nyomait a felszínen senki nem vette észre, zaj nélkül egy új társaságnak [társadalomnak] alapjait rakták le.”¹⁸ Eötvös szerint a tudós társaságok feladata az, hogy a lehető leghasznosabb mederbe tereljék az egyéni kreativitást: „minden tudományos intézeteknek célja nem lehet más, mint hogy azoknak, kik a tudománnyal foglalkoznak, gyűlpontul szolgálva, a tudomány hézagain és azon irányokat jelöljék ki, melyeket az egyeseknek vizsgálatukban követniök kell”.¹⁹ Eötvös elgondolása szerint Európában a közös tudomány fog a közös hit helyébe lépni, és a tudásért folytatott közös munka meg fogja szüntetni

a nemzeti ellentéteket. A közös munka hasznát a nemzetek érdekében, „nemzetünk külön szükségait és érdekeit”²⁰ szem előtt tartva szükséges kamatoztatni.

1868. március 21-én a tudományok magyar nyelven való művelésének akadémiai hivatását relativizálta annak érdekében, hogy világosabban kirajzolódjék a kontraszt az irodalmi-nyelvvédő feladatkör és a tudományművelő program között. Ekkor még nem egy nemzetek feletti tudományos eszményt helyezett szembe a nemzeti művelődéssel, hanem úgy vélte, a tudományok az irodalomközpontú nyelvvédelemnél immár jobban szolgálják a nemzeti ügyet, mióta a kiegyezéssel elmúltak az idők, „midőn országos létünk fentarthatása még kérdésben forgott”, és áthelyeződött a hangsúly a fejlődésre és kibontakozásra: „nemzetünk megváltozott helyzetével törekvéseink irányának is változnia kell”.²¹ A nemzeti irodalom művelése mellett, így Eötvös, „[a] nemzetnek részt kell venni a nagy küzdelemben, melynek célja a polgári szabadságnak s nyugati civilisációnak Európa ezen részében megállapítása; s Akadémiánknak részt kell venni a nagy munkában, mely európaszer- te a tudományok körében a népek szellemi felszabadulásáért folyik”.²²

Eötvös 1869. évi megnyitó beszéde már inkább egy, a saját eszmevilágába zárkózó ember monológja volt, semmint dialógus az MTA tagságával. Elvont történetfilozófiai tézisekből indult ki: „a legnagyobb veszély, mely országot vagy nemzetet fenyegethet, az, ha fenmaradása az emberiség érdekében közönyössé válik; [...] nem a szám s a geographiai helyzet, s nem a szerencse adományai, hanem a képesség s erény jelölik ki mindenkinek helyét”, így a nemzetekét is.²³ Az 1868–1869-es Izraelita Kongresszus lezárása után, amikor úgy tűnt, hogy megtörtént az első lépés a magyar egyházi és iskolarendszer átfogó, tudományos alapozású átalakításának az irányában, Eötvös meg volt győződve arról, hogy a világ menete őt igazolta. Igazának tudata olyan kijelentésekre ragadtatta, amelyek visszasán hangozhattak a magyar kulturális nemzetépítés szentélyében: „A tuda-

mánynak nincs hazája, nincs nemzetisége; [...] a hit után csak a tudomány boldogíthat, sőt a megelégedés, melyet ebben találunk, még élénkebb lehet, mert azon megnyugvásához, melyet csak erős meggyőződés adhat, még azon öntudat járul, hogy azt magunknak köszönhetjük.”²⁴

Az elnöki megnyitó beszéd 1870. május 28-án ugyan- csak azt hangoztatta, hogy „az egyes nemzeteknek jóléte és hatalma ezentul főképp azon állástól fog függeni, melyet civilisáció tekintetében elfoglalnak”.²⁵ Ezért, folytatta Eötvös, „[h]a fennállani, ha a magyar népet azon fokra emelni akarjuk, melyre az múltja után hivatva látszik, részt kell vennünk a békés munkában, melyben Európa népei a civilisációban előbbre törekednek. Valamint az organikus világban minden fejlődéshez tér és világosság kívántatik: úgy az állam kifejlődése is csak ott lehetséges, a hol annak főfel- tételei: a *szabadság* és *felvilágosultság*, nem hiányzanak. A szabadságot megadta a törvény, és alkotmányunk ma- gában foglalja annak minden biztosítékát.

*Arra kell törekednünk, hogy államunk fejlődésének másik tényezője hasonló mértékben meglegyen, s akadémiánk feladata, hogy a nemzet ezen törekvéseinél az első sorban álljon.”*²⁶

Az 1870-ben már hanyatló egészségű Eötvös elnöki megnyitóiiban legalább gondolatban következetesen végig- vitt egy tudománypolitikai tervet, amelynek gyakorlati életbe léptetésére már semmi esélye nem volt 1870 máju- sában, miután az érintettekkel szemben is, és a képviselő- házban miniszterként is vereséget szenvedett az egységes izraelita felekezet és vele együtt az átfogó autonóm egyházi szabályozás megteremtésének ügyében.

Az MTA-n sem volt folytatása programjának 1871. február 2-án bekövetkezett halála után. Utódja, Lónyay Menyhért 1871-es elnöki megnyitójában visszaállította jogaiba az Akadémia eredeti feladatait.²⁷ Egyetértésben Eötvös akadémiai ellenlábásának, az irodalomtörténész

Toldy Ferencnek a felfogásával, Lónyay 1872-ben, azaz a testőr-író Bessenyei György fellépésében jelölte ki „irodalmunk újjászületésének” kezdetét, és így egy évszázados sikertörténetet láthatott maga előtt.²⁸ Beszédének végén Lónyay kifejezetten visszavonta az eötvösi elnöki programot. Útmutatása értelmében az MTA „csak akkor fog híven megfelelni nemes feladatának, ha iránya ezután is nemzeti marad”,²⁹ valamint a tudomány művelése mellett a tudós jól teszi, ha „azon szent kötelességről sem felejtkezik meg, melylyel hazájának és nemzetének mint honfiú tartozik”.³⁰

AKADÉMIAI TEVÉKENYSÉGE ÉS HIVATALI MUNKÁJA

A fiatal Eötvös József 1848 előtt a Magyar Tudós Társaság színházzal és drámaírással összefüggő programjaiban kapott feladatokat. 1837-től részt vett a játékszíni küldöttség munkájában,³¹ és ugyanez év szeptember 2-án iktatták bírálatát Federici *Hazugság* című vígjátékának fordításáról.³² Tagja volt az 1841-es, szomorújátékokat bíráló bizottságnak is.³³ 1842-ben bírálóként volt alkalma megismerkednie Nagy Ignác *Tisztújítás* című darabjával, amely rokon tematikájú az *Éljen az egyenlőség!* című művével.³⁴ Továbbá tagja volt az Ujváry Mihály által tett alapítvány ügyében kiküldött bizottságnak.³⁵ Eötvös szerzőként maga is kapott akadémiai bírálatokat: *Vélemény a fogházjavítás ügyében* (1838) című tanulmányát és *A karthausi* (1842) című regényét dicsérettel említették.³⁶

1852 és 1858 között az Akadémia autonómiája jelentősen csorbult, hiszen császári biztos ellenőrizte, amely helyzethez gróf Dessewffy Emil elnök sikerrel alkalmazkodott.³⁷ Az új alapszabályt 1858-ban nem sikerült maradéktalanul keresztülvinni, miután az uralkodó, I. Ferenc József csak módosításokkal fogadta el azt. Megmaradt az MTA kormányirányítás alatti helyzete, és a tudomány magyar nyelven való ápolása kikerült a feladatai közül. Az Eötvös alelnök vezette akadémiai küldöttség, amelyet 1858. július 1-jén fogadott a császár,³⁸ nem érte el célját az alapszabály eredeti változatának visszaállítását illetően. Eötvös,

hogyan megmentse az Akadémiát a feloszlástól, és biztosítsa működése feltételeit, támogatta a módosított alapszabály elfogadását.³⁹

Alelnökként Eötvös több osztályban végzett tudománytámogató és -szervező munkát az Akadémián. A Nyelv- és Széptudományi Osztály ülésén 1856. január 14-én ő indítványozta az állandó Nyelvtudományi Bizottság felállítását, valamint ő ismertette Teleki Sámuel végrendeletét 1856. március 10-én.⁴⁰ 1857-ben a Teleki-jutalom szomorújáték kategóriájának bírálói között szerepelt.⁴¹ Számos kezdeményezése közül kiemelkedik 1861-es felhívása mesékmondák gyűjtésére, különös tekintettel Erdélyre, a gyűjtő Merényi Lászlónak adott kísérőlevélben.⁴² Meghatározó volt működése a Történettudományi Bizottságban, amelynek 1856 és 1871 között volt az elnöke.⁴³ 1856-ban maga toborzott előfizetőket a *Magyar Történelmi Emlékek* kiadványsorozathoz, majd pénzügyi támogatást szerzett a történeti forráskiadások folytatására 1866-ben a Helytartótanáctól.⁴⁴ 1860-ban 810 forintot gyűjtött az Akadémiának.⁴⁵ Áttekintése a Történettudományi Bizottság kezdeményezéseiről, anyagi helyzetéről egyik legrészletesebb forrásunk a testület tevékenységére nézve a neoabszolutizmus korában.⁴⁶ A Matematikai és Természettudományi Bizottságot ugyancsak Eötvös, Szalay és Csengery fellépése nyomán állították fel.⁴⁷

Eötvös alelnökségének idejére esett a székház építése, amely széles körű adminisztrációt, szervezést és logisztikát igénylő feladat volt. Eötvös hivatali levelezése végigkísérte az építkezés történetét. Alelnökként ő is aláírta a székház telekcseréjéről szóló szerződést az építési bizottság másik két tagjával, gróf Dessewffy Emil elnökkel és gróf Károlyi György igazgatósági taggal együtt.⁴⁸ Ők kerestek szakembereket, és szerződtek Friedrich August Stüler építésszel, valamint Ybl Miklós és Szkalnitzky Antal kivitelezőkkel.⁴⁹ Eötvös intézkedett a székház megnyitójára készítendő akadémikus fényképalbum ügyében is. Dessewffy elnök javaslata nyomán 1865. március 20-tól Eötvös tagja volt a palota házirendjét kidolgozó bizottságnak. Először 1865. augusztus 19-re tűzte ki Dessewffy a megnyitót – erről tanúskodik Eötvös és Arany János 1865. május 29-én kelt levele.

Ugyanezen a napon Eötvös az emlékérem kibocsátásának ügyében is intézkedett.⁵⁰ Ezt követően, 1865. július 31-én Eötvös és mások úgy határoztak, hogy Henszlmann Imre menjen Bécsbe, és ott keressen vésnököt a feladatra. A felkért Karl Radnitzky feltételeit Eötvös fogadta el a bizottság elnökeként.⁵¹ A díszterem faliképekkel való ékesítése is Eötvös kezdeményezése nyomán valósult meg.⁵² A megnyitó idejét Dessewffy az országgyűlés megnyitásához akarta igazítani, így annak elhalasztása miatt a megnyitót is áttette augusztusról decemberre. Eötvös és Arany aláírásával ment ki a meghívó a székház megnyitójára 1865. november 15-én.⁵³ A betegsége miatt távol levő gróf Dessewffy Emil elnök helyett Eötvös alelnök vezette le az ülést, és mondta el Szalay-émlékbeszédét 1865. december 11-én. 1869. december 16-án az uralkodó meglátogatta a székházat – Eötvös utasítása nyomán Arany János hívta össze az akadémikusokat.⁵⁴ A meghívóra beérkezett válaszok mind Eötvöshöz futottak be.

Az új székház túl szép volt, kirítt a környezetéből. Eötvösnek már 1866 januárjában írnia kellett a Pest város tanácsához, hogy segítsenek megvédeni az épületet a rongálástól és beszennyezéstől.⁵⁵ Eötvös József már elnökként, 1868 elején szüntette meg az építési költségtart.⁵⁶ Az építésnél nem ügyeltek a tűzveszélyes anyagok kerülésére, és hatósági felszólítás után sem szüntették meg a hiányosságokat. Így Eötvösnek meg kellett érnie, hogy 1869 elején tűz ütött ki az MTA-székházban.⁵⁷

Elnökként Eötvös számtalan hivatali ügyben intézkedett. Hozzá érkeztek be a könyvküldemények, könyvadományok, könyvvásárlási ügyek és kézirat-felajánlások. Hozzá tartozott az Akadémia kiadói tevékenysége. Pályázatok ügyében neki címezték a leveleket. Ő levelezett könyvek ügyében a külfölddel. Rendelkezett az MTA pénze fölött. Álláskérelmeket intézett. Ő kapta meg a hazafias felajánlások, a hazatérni szándékozó emigránsok folyamodványait. Ő kért kegyelmet a történész Horváth Mihálynak az uralkodótól.⁵⁸ Müncheni ismerősével, Johann von Halbiggal levelezett a felállítandó Széchenyi-szobor ügyében.⁵⁹ Neki írtak, ha lebontás fenyegetett egy Árpád-kori templomot,⁶⁰ vagy ha vasútépítéskor őslénykövületet találtak.⁶¹

Az 1869-es alapszabály Eötvös, Arany János és Csenger Antal műve volt. Ferenc József 1869. június 14-én hagyta jóvá, és egészen 1945-ig érvényben maradt.⁶² Ebbe belekerült az MTA véleményezési kötelezettsége tudományos ügyekben a kormány vagy a parlament kérésére.⁶³ Ugyanezen évben Eötvös a magyar címerről kitűzött pályamunkának és a fűvészet alapvonalainak megírására felhívó pályakérdésnek volt egyik bírálója.⁶⁴

Az elnöki feladatai mellett munkáját az állandó bizottságokban is folytatta: a Könyvtári Bizottság tagja volt 1866 és 1871 között.⁶⁵ Ülésén 1866. április 30-án Eötvös mint akadémiai elnök elnökölt.⁶⁶ Miniszterként felmérte a többi országos könyvtárral együtt az akadémiai könyvtár helyzetét is, és meghatározta gyűjtőkörét.⁶⁷ Megbízta Szász Károlyt 1869 elején, hogy tegyen jelentést a nagy magyarországi könyvtárak állapotáról.

Hivatali működését tudomány- és művészetpártoló tevékenysége tette teljessé. Eötvös támogatásával indult Vámbéry Rusztem Konstantinápolyba, a török–magyar rokonságot kutatni. Hunfalvy Jánost geográfiai kézikönyv írására kérte fel.⁶⁸ 1869-ben pártfogásával indult meg a *Természettudományi Közlöny*.⁶⁹ Ő nyerte meg Székely Bertalant a hazai történeti festészet ügyének, hívta haza Münchenből, és maradt vele szívélyes kapcsolatban hazaérkezése után.⁷⁰ Székely készített rajzokat Eötvös költeményeihez is.⁷¹ Halála után az MTA szobor állításáról határozott; a szobor 1877-ben készült el, és 1879. május 25-én avatták fel.⁷²

A TUDOMÁNYOK ÉS AZ IRODALOM MAGYAR NYELVEN MŰVELÉSE ÉS TERJESZTÉSE

Eötvös József akadémiai tevékenységének egyes korszakai, a változó politikai feltételeknek is megfelelően, más és más fő törekvés jegyében álltak. 1835 és 1848 között idomulni igyekezett a Magyar Tudós Társaság nyelvvédő és irodalompártoló programjához. 1855-től 1860-ig hazafias vállalkozások kezdeményezésével maga is hozzájárult ahhoz, hogy az MTA egyetlen megmaradt országos kulturális intézményként védje a nemzeti identitást a Bach-korszak-

ban. 1860–1866 között másodelnökként a közelmúlt értékelését végezte el emlékbeszédeiben, valamint nagy szerepet vállalt az MTA-székház felépítése körül. Az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés után MTA-elnökként, valamint vallás- és közoktatási miniszterként egy kézben összpontosított kultúra- és tudománypolitikai hatalom birtokában törekedett az Akadémia küldetésének átalakítására. Elvi tudományfelfogása feszültséget, nem pedig szinergiát tételezett az MTA két fő feladata között: az egyik a magyar nyelv és irodalom megmaradásának elősegítése kedvezőtlen politikai körülmények mellett, a másik a magyar tudományosság felzárkózásának előmozdítása a Nyugathoz a szabad fejlődés korának beköszöntével. Gyakorlati hiva-

tali munkájának fennmaradt iratai azonban elnökségének idején is a magyar kulturális nemzetépítés rendületlenül elkötelezett munkását állítják elénk. Az elnöksége idején elfogadott 1869. évi alapszabályban, amely az 1858-as kényszerű változtatások után szimbolikus jelentőséggel is visszaállította az MTA eredeti feladatait, sem jelentkezett Eötvös reformáló törekvése: az új alapszabály kitartott az 1831-es alapító *Rendszabás*ban is megfogalmazott küldetés, „a tudományok és az irodalom magyar nyelven művelése és terjesztése” mellett.⁷³

Gángó Gábor

JEGYZETEK

- 1 *A' m. tudós társaság' igazgatóságának jelentése a' társaság' 1840beli munkálódásairól és pénztára' mibenlétéről.* MTA KIK Kisnyomtatvány 313.902.; *Magyar Tudom. Akadémiai Almanach M.DCCC.LXI-re.* Az Akadémia rendeletéből kiadta Toldy Ferencz titoknok. Pest, 1861. 149.; *Magyar Tudom. Akadémiai Almanach csillagászati és közönséges naptárral. MDCCCLXIII-ra.* Pest, 1863. 222.; *Magyar Tudom. Akadémiai Almanach. Csillagászati és közönséges naptárral. MDCCCLXIV-re.* Pesten, 1864. 233.
- 2 *A' Magyar Tudós Társaság' Igazgatóságának jelentése a' Társaság' 1835beli munkálódásairól 's pénztára' mibenlétéről.* Buda, 1836. 3.; *A' Magyar Tudós Társaság' évkönyvei,* 3. Buda, 1837. 34., 218.; Akadémiai pályafutásának adatai összefoglalóan: *Magyar Tudom. Akadémiai Almanach csillagászati és közönséges naptárral, MDCCCLXXI-re.* Pest, 1871. 201–202.
- 3 *A' Magyar Tudós Társaság' évkönyvei,* 5. Buda, 1842. 31.
- 4 Pach (főszerk.): *Másfél évszázad,* 90–92.
- 5 Jakab–Körtvélyesi (szerk.): *A Magyar Tudományos Akadémia helyzete,* 78.
- 6 *Magyar Tudom. Akadémiai Almanach csillagászati és közönséges naptárral. MDCCCLXV-re.* Pest, 1865. 184.; *Magyar Tudom. Akadémiai almanach csillagászati és közönséges naptárral, MDCCCLXVI-ra.* Pest, 1866. 169.
- 7 *A Magyar Tudományos Akadémia munkálódásairól s pénztára mibenlétéről 1847–1858. jelentése az Igazgató Tanácsnak.* Pest, 1858, 28.
- 8 *Magyar Tudom. Akadémiai Almanach M.DCCC.LXI-re.* Pest, 1861. 42.
- 9 *Magyar Tudom. Akadémiai Almanach csillagászati és közönséges naptárral. MDCCCLXIX-re.* Pest, 1869. 175.; *Magyar Tudom. Akadémiai Almanach csillagászati és közönséges naptárral, MDCCCLXX-re.* Pest, 1870. 181.
- 10 Gángó: Proofreaders, translators, 120–144.
- 11 Kónya: *Akadémiai törvények,* 17.
- 12 Gróf Dessewffy Emil báró Eötvös Józsefhez. Pest, 1858. december 20. MTA KIK KRKGY RAL 1858/6.
- 13 Fekete: *Az Akadémia 1831–1858 között,* 43.
- 14 Eötvös: Eötvös József beszéde, VII. (MTAÉvk XI. kötet), Néhai gróf Dessewffy Emil akadémiai elnök emlékezete. A Magyar Tudományos Akadémia által saját dísztermében MDCCCLXVII. jan. XXVIII-dik napján tartott gyász-ünnepély tárgyai. 4–16., 14.
- 15 Uo.
- 16 Gángó: Eötvös József, 131–163.; Uó: Eötvös József és a neológ izraelita közvélemény.
- 17 Eötvös: Eötvös József beszéde, VIII. (MTAÉvk XI. kötet), A Magyar Tudományos Akadémia 1867. január 31. tartott ünnepélyes közülésének hivatalos tárgyai. 3–6., 3.
- 18 Uo. 4.
- 19 Uo. 5.
- 20 Uo. 6.
- 21 Eötvös: Eötvös József beszéde, IX. (MTAÉvk XI. kötet), A Magyar Tudományos Akadémia 1868. március 21. tartott ünnepélyes közülésének hivatalos tárgyai. 3–6., 4.
- 22 Uo.
- 23 Eötvös: Eötvös József beszéde, II. (MTAÉvk XIII. kötet), A Magyar Tudományos Akadémia 1869. április 17. tartott ünnepélyes közülésének hivatalos tárgyai. 3–7., 3.
- 24 Uo.
- 25 Eötvös: Elnöki megnyitó beszéd, V. (MTAÉvk XIII. kötet), A Magyar Tudományos Akadémia 1870. május 28-án tartott ünnepélyes közülésének tárgyai. 3–5., 5.
- 26 Uo.
- 27 Lónyay: Elnöki megnyitó beszéd, VII. (MTAÉvk XIII. kötet), A Magyar Tudományos Akadémia 1871. május 20-án tartott ünnepélyes közülésének tárgyai. 3–11., 3.
- 28 Uo. 11.
- 29 Uo.
- 30 Uo.
- 31 *A' Magyar Tudós Társaság' évkönyvei.* 4. Buda, 1840. 37.
- 32 Gergely: *Az Akadémia szerepe,* 6.
- 33 *A' Magyar Tudós Társaság' évkönyvei.* 5. Buda, 1842. 76.
- 34 Fekete: *Az Akadémia 1831–1858 között,* 98.
- 35 Molnár (szerk.): *Tanulmányok az Akadémiai Könyvtár alapítójáról,* 187.

- 36 A' Magyar Tudós Társaság' évkönyvei, 5. Buda, 1842. 29.; Igazgatósági jelentés a' m. tudós társaság' 1842/3beli munkálódásairól és pénztára' mibenlétéről. MTA KIK Kisnyomtatvány 313.902.
- 37 Pach (főszerk.): *Másfél évszázad*, 88–89.
- 38 Kónya: *Akadémiai törvények*, 15.
- 39 Szentgyörgyi: *Célkitűzések*, 53–56.
- 40 Fráter: *A Magyar Tudományos Akadémia állandó bizottságai*, 82.
- 41 Fekete: *Az Akadémia 1831–1858 között*, 145., 149.
- 42 Báró Eötvös József felhívása. Pest, 1861. november 27. MTA KIK KRKGY RAL 1861/770/3.
- 43 Fráter: *A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottságának*, 45.
- 44 Fráter: *A Magyar Tudományos Akadémia állandó bizottságai*, 179.; Fráter: *A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottságának*, 18.
- 45 *A Magyar Tudományos Akadémia munkálódásairól s pénztára mibenlétéről 1860-ban jelentése az Igazgató Tanácsnak*. Pest, 1860. 33.
- 46 Báró Eötvös József és Toldy Ferenc gróf Dessewffy Emilhez. Pest, 1861. február 10. MTA KIK KRKGY RAL 1861/770/67.
- 47 Pach (főszerk.): *Magyar Tudományos Akadémia*, 125.
- 48 Bicskei–Ugry (szerk.): *150 éves*, 32–34.; Rózsa: *A Magyar Tudományos Akadémia palotája*, 5.
- 49 Gróf Dessewffy Emil báró Eötvös Józsefhez. Pozsony, 1862. április 1. MTA KIK KRKGY RAL 1862/895.
- 50 Arany János és báró Eötvös József az MTA Igazgató Tanácsához. Pest, 1865. május 29. MTA KIK KRKGY RAL 1865/1333.; Vö. Bicskei–Ugry (szerk.): *150 éves*, 118.
- 51 Bicskei–Ugry (szerk.): *150 éves*, 118–119.
- 52 Rózsa: *A Magyar Tudományos Akadémia palotája*, 17–18.; Bicskei–Ugry (szerk.): *150 éves*, 88.
- 53 Deák: „...czim nélkül...”
- 54 Bicskei–Ugry (szerk.): *150 éves*, 124.
- 55 MTA KIK KRKGY RAL 1866/1105.
- 56 Bicskei–Ugry (szerk.): *150 éves*, 66.
- 57 Uo. 83.
- 58 MTA KIK KRKGY RAL 1866/979.
- 59 Bicskei–Ugry (szerk.): *150 éves*, 133.
- 60 MTA KIK KRKGY RAL 1866/358.
- 61 Uo. 1866/399.
- 62 Kónya: *Akadémiai törvények*, 17.; Pach (főszerk.): *Másfél évszázad*, 143.
- 63 Szentgyörgyi: *Célkitűzések*, 66–67.
- 64 Fekete: *Az Akadémia 1831–1858 között*, 106.; Fekete: *A Magyar Tudományos Akadémia jutalomdíjai*, 20.
- 65 Fráter: *A Magyar Tudományos Akadémia állandó bizottságai*, 29.
- 66 Fráter: *Az MTA könyvtári bizottságának iratai*, 17.
- 67 Fráter: *A Magyar Tudományos Akadémia állandó Könyvtári Bizottsága*, 39.; Ligeti: *Százötven éves*, 7.; Fráter: *Részletek*, 44.
- 68 Pach (főszerk.): *Másfél évszázad*, 219.
- 69 Uo. 231.
- 70 Büky: *Székely Bertalan*, 5.
- 71 Büky–Csengeryné: *Székely Bertalan*, 11.
- 72 Bicskei–Ugry (szerk.): *150 éves*, 142.
- 73 A M. T. Akadémia alapszabályai (1869). In: Kónya: *Akadémiai törvények*, 133.; A' Magyar Tudós Társaság' rendszabásai (1831), In: uo. 73.